

Jovita Pranevičiūtė*

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Baltarusija – neįvykęs fenomenas: visuomenės mobilizacijos perspektyvos

Jau daugiau nei dešimtmetį Baltarusijoje išivirtinęs autoritarizmas vis dar sunaikiai paaiškinamas fenomenas. Straipsnyje analizuojamas vienas iš kovos dėl valdžios instrumentų – politinio elito – valdančio ir opozicinio – retorika, kuria siekiama mobilizuoti visuomenę politinėje kovoje. Valdžios ir opozicijos retorika analizuojama trimis aspektais: kaip konkuruojantys elitai kalba apie šlovingą praeitį, degradavusią dabartį ir utopinę ateitį. Pagrindinė tokios retorikos dimensija – aiškiai identifikuoti tautos nuosmukio šaltinį, todėl per kolektyvinį veiksma tauta įveiks nuosmukio priežastis ir atgaus pirmąją harmoningą esmę. Straipsnyje siekiama įrodyti, kad pasitelkus šią trinarę retorikos struktūrą, Baltarusijos prezidentui Aleksandrui Lukašenkai pavyks trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu užsitikrinti išlikimą valdžioje. Tačiau išvada gali pasirodyti šokiruojanti: dabartinei Baltarusijos valdžiai pavyko įtikinti visuomenę, kad tikrasis šalies klestėjimas buvo realizuotas Sovietų Sąjungoje, o šiuo metu nors ir dėl trumpo, tačiau pragaištingo opozicijos valdymo, taip pat dėl dabartinės opozicijos veiklos šalis patiria kai kuriuos sunkumus, tačiau utopinę ateitį jau yra realizuota. Opozicija, kol ta dabarties utopija bus grindžiama minimaliu ekonominiu išgyvenimu ir visuomenės tikėjimu, kad visi tikslai jau pasiekti, neturi galimybės mobilizuoti kritinės masės savo idėjoms paremti ir patekti į valdžią.

Įvadas

1994 m. vienas žinomiausių šiuo metu Europos režisierių Emirias Kusturica pradėjo filmuoti savo šedevrą „Pogrindis“ („Underground“), kuris 1995 m. Kanuose laimėjo auksinę palmės šakelę. 1994 m. Baltarusija rinko savo pirmąjį ir kol kas vienintelį prezidentą. Tuo metu niekas nebūtų patikėjęs, kad šie du įvykiai yra susiję. Kusturicos filmo veiksmas prasideda 1941 m., kai Belgradą pradeda šturmuoti fašistai; grupelė žmonių, siekianti jiems pasipriešinti bei laukianti Belgradą išvaduosiančių sąjungininkų, persikelia į pogrindį, kur vyksta gyvenimas: gaminami ginklai pasipriešinimui, gimsta vaikai, mirštama, t. y. verda kasdieninis gyvenimas. Šie pogrindžio žmonės neišeina į paviršių. Bet atsiranda Marko – vienintelis, žinantis, kas vyksta viršuje, realiame gyvenime. Remdamasis tuo jis 50 metų kuria tebevykstančio karo iliuziją. Vaikai, užaugę pogrindyje, nepažįsta viršuje esančio pasaulio, todėl grįžta į pogrindį.

* Jovita Pranevičiūtė - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė, Vokiečių 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2514130, e-paštas: jovita.praneviciute@urm.lt

Suaugusieji, net ir išėję iš pagrindžio, ir toliau kariauja įsivaizduojamą karą, nepripažindami pasikeitimų. Tik beprotis savotiškai prisitaiko nepagrindiniame pasaulyje. Groteskiška utopija.

Šią groteskišką utopiją, tokią aktualią 1992 m. kariavusioje Jugoslavijoje, galima pritaikyti ir 1994 m. Baltarusijai. Kas vyksta Baltarusijoje, nebegali paaiškinti nė vienas nei Vakarų, nei kaimyninių šalių socialinių ar politinių mokslų specialistas. Čia formuojasi uždara, nuo pasaulio izoliuota erdvė, kurioje kuriami ją pateisinantys mitai, čia gyvenančių žmonių identitetas kuriamas per „karą“ su vidaus ir išorės priešais. Visi, kurie tuo netiki, – savotiški bepročiai, tačiau sistema sugeba ir juos pritaikyti.

Pasaulinėje žiniasklaidoje mirga antraštės „Paskutinė diktatūra Europoje“, „Neįvykusi demokratija“, „Švelnus autoritarizmas“ ir pan. Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių politikai trauko pečiais, kodėl baltarusiai, vis labiau prarasdami žodžio ir spaudos laisvę, susirinkimų ir asociacijos teisę, neseka Gruzijos ar Ukrainos pavyzdžiu. Jų nesupratimą dar labiau skatina žinojimas, kad Baltarusija deklaruoja esanti geografiniame Europos centre, be to, tai – šalis, kurios istorija neatsiejama nuo Centrinės ir Vakarų Europos istorijos.

Vakarams Baltarusija – tai „denacionalizuota valstybė“¹, valstybė, kuriai būdinga silpna ar susiskaldžiusi tautinė sąmonė ir menka gyvenimo nepriklausomoje valstybėje patirtis². Baltarusijoje nėra bendro identiteto³, jis yra fragmentuotas, o šaknys išauga iš visiškai skirtingų pagrindų⁴. Šios analizės visų pirma remiasi Vakaruose itin populiariomis tautos ir valstybės formavimosi (angl. nation-, state-building) teorijomis bei nacionalizmo studijomis. Modernios tautinės valstybės atsiradimas – tai istorinės evoliucijos pasekmė (Karlus Deutschas, Charles Tilly, Reinhardas Bendixas). Analizuojant Baltarusijos atvejį, siekiama pateikti teoriją, kuri galėtų atsakyti į klausimą, kodėl šiandieninės Baltarusijos teritorijoje nėra susiformavusi tauta ir tautinė valstybė, kodėl nėra susiformavusio bendro tautinio identiteto ir kaip tai veikia jos dabartinį politinį režimą. Tranzitologijos ir modernizacijos teorijos remiasi prielaida, kad pokolonijiniu laikotarpiu valstybės kūrimas ir išlikimas yra susietas su socioekonominiu vystymusi bei politiniais faktoriais. Visuomenės integracija vyksta pilietiniu pagrindu, nes tautinė integracija dėl istorinių aplinkybių (valstybinių darinių toje teritorijoje nebuvo, sienos buvo keičiamos, sienos nustatytos neatsižvelgiant į etninę gyventojų sudėtį) daugeliu atveju beveik neįmanoma. Žlugus SSSR, Europos akademikai analizavo valstybių perėjimą – transformaciją (angl. *transition*) iš autoritarizmo į demokratiją. Taigi kalbama net ne apie valstybės sukūrimą, bet apie politinio režimo kaitą bei ekonomikos raidos strategiją. Nors šios teorijos yra palankios analizuoti situaciją Baltarusijoje išvengiant keblaus tautinio identiteto klausimo, tačiau šalyje iš principo nevyksta nei politinio, nei ekonominio režimo kaita.

¹ Marples D. R., *Belarus: A Denationalized Nation*, Amsterdam: Harwood, 1999.

² Sanford G., „Nation, State and Independence in Belarus“, *Contemporary Politics* 3, no. 3 1997, p. 225–245.

³ Ioffe G., „Understanding Belarus: Belarusian Identity“, *Europe-Asia Studies* 55, no. 8 2005, p. 1241–1272.

⁴ Joselyn E., „Nationalism, Identity and the Belarusian State“ in Taras R., ed., *National Identity and Ethnic Minorities in Eastern Europe*, UK: Macmillan, 1998, p. 73–83.

Mokslininkai, analitikai, kuriuos galima būtų apibendrinti kaip žvelgiančius iš vidaus, t. y. kilusius iš posovietinės erdvės, iš principo remiasi Vakaruose susiformavusių teorijų pagrindinėmis prielaidomis, tačiau pabrėžia, kad tyrinėjant Baltarusiją ar kitas buvusias sovietines respublikas bei jų visuomenes būtina atsižvelgti į tai, kokia tautinė politika buvo vykdoma SSSR. O. V. Borisova ir A. V. Oleskinas „nacionalinio klausimo“ sprendimą SSSR apibūdina lakoniškai: 1) imperatyvus (tautinė diskriminacija, izoliacija, genocidas); 2) manipuliacija (deetnizacija, asimiliacija, dekulturnizacija); 3) dialogo tarp etninių darinių iliuzija⁵. Tokie fenomenai, kaip „sovietinė tauta“ (deklaracinis siekis sukurti atautišką valstybę) ir hierarchinis federalizmas (preferencija administracinių ir etninių darnių sistema), taip pat turėjo ir tebeturi įtakos politiniams procesams posovietinėje erdvėje.

Tačiau šios teorijos tik iš dalies gali paaiškinti Baltarusijos fenomeną, kuris vis labiau spaudžiamas antrosios demokratizacijos bangos posovietinėje erdvėje, atrodo, išlieka toks pat nepajudinamas ir nepaaiškinamas, kaip ir Aleksandro Lukašenos atėjimo į valdžią pradžioje. Kai kurie autoriai tokį autoritarinio režimo patvarumą taip pat vadina valstybės kūrimo proceso dalimi, tačiau šiuo atveju valstybės konsolidavimo tikslas yra grindžiamas ne nacionalistiniais ar demokratizacijos šūkiiais, bet pakankamai atvirai deklaruojant politinės galios siekį⁶.

Valstybės kūrimą gali išnaudoti vidiniai politiniai aktoriai, kurie siekia sustiprinti savo valdžią arba integruoti nesutinkančias visuomenės grupes į egzistuojančią ar potencialiai įmanomą „tautą“. Tokiu atveju toks modernus valstybės kūrimas (angl. *statecraft*) yra veiksmas, kuriam vadovauja politinis elitas, besinaudojantis nacionalistine ideologija tam, kad legitimizuotų savo valdžią ir sustiprintų kuriamą valstybę⁷. Šiuo požiūriu dažnai naudojasi rusų mokslininkai, analizuojantys valstybių kūrimo procesą posovietinėje erdvėje. Jie teigia, kad vykstant komunistų partijos valdžios dezintegracijai SSSR bei sąjunginėse respublikose atskirai 1989–1991 m. susidarė valdžios vakuumas. Šis vakuumas skatino komunistų partiją kovoti. Kova dėl valdžios vyko visoje SSSR teritorijoje, bet etniniai, religiniai, socialiniai, ekonominiai skirtumai apibrėžė skirtingus kontekstus, kaip abi pusės galėjo sąlygoti rezultatą – įsitvirtinimą valdžioje⁸.

Valstybės kūrimo procesą gali išnaudoti ir išoriniai veikėjai, siekdami susikurti ar sustiprinti įtaką užsienio valstybėse ar visuomenėse, susiejant valstybės kūrimo procesą su jos valdymo modelio nustatymu, institucijų sukūrimu ir personalo parinkimu. Šiuo atveju tikrai nekalbama apie kažkokio

⁵ Борисова О. В., Олескин А. В., „Этническая группа и государство как субъекты социального взаимодействия: социопсихологический и биополитический аспекты“, *Общественные науки и современность* № 3, 2004, p. 136–142.

⁶ Hippler J., *Ethnicity, State, and Nation-Building - Experiences, Policies and Conceptualization*, <http://www.jochen-hippler.de/Aufsatz/Nation-Building/nation-building.html>, 2006-04-19.

⁷ Tolipov F., „Nationalism as a Geopolitical Phenomenon: the Central Asian Case“, *Central Asian Survey* 20 (2), 2001, p. 185.

⁸ Moses J. C., „Soviet Provincial Politics in an Era of Transition and Revolution, 1989–91“, *Soviet Studies*, Vol. 44, Issue 3, 1992, p. 479–510.

bendro identiteto, t. y. tautos, kūrimą, bet apie valstybių „organizavimą“, kurios galėtų administruoti savo teritorijas ir leistų žmonėms gyventi kartu nepaisant jų skirtumų⁹. Šiuo atveju laikomasi prielaidos, kad tautiškas savaimis negarantuoja stabilumo ir valstybės gyvybiškumo. Be to, šis valstybės kūrimo modelis tinkamas trumpalaikiams tikslams realizuoti¹⁰.

Kai kalbama apie Baltarusiją, suprantama, kad devintajame dešimtmetyje iš principo nevyko aktyvi kova už nepriklausomybę. Baltarusija tapo nepriklausoma palankiai susiklosčius aplinkybėms, jos politiniam elitui beveik nebandant tų aplinkybių paveikti. Tačiau tai, kas vyko Baltarusijoje pasirašius Belovežo susitarimą, kai *de jure* buvo pripažintas šalies suverenitetas, galima būtų apibendrinti kaip kovą dėl politinės galios. Modernybės laikais efektyviausias tokios kovos įrankis – informacija, t. y. politinio elito grupių sugebėjimas pateikti tokią informaciją, kad užsitikrintų visuomenės paramą, vėliau ta informacija manipuliudami galėtų formuoti visuomenės nuomonę, kurti ir perkurti pačią visuomenę. Tokia tikslinė informacija beveik visada yra įvilкта į retorikos ar net propagandos rūbą, nes taip ji tampa suprantamesnė plačioms masėms, įgalina elitą paslėpti savus trūkumus ir pabrėžti privalumus.

Analizuojant Baltarusijos valdančiojo režimo ir opozicijos retoriką galima teigti, kad beveik nuo pat Lukašenkos atėjimo į valdžią (galbūt tiksliau būtų sakyti, kad nuo referendumo dėl nacionalinių valstybės simbolių bei dvikalbystės) vyksta fatališka kova. Viena vertus, tai vertybinis konfliktas, kuriame konkuruoja skirtingos istorijos interpretacijos, kuriami skirtingi istorijos mitai, priešingi politinės ir ekonominės sistemos supratimai, dar giliau žvelgiant – skirtingi požiūriai į asmens ir valstybės, asmens ir tautos santykio klausimą. Kita vertus, tai yra politinių interesų kova, turinti galutinį tikslą – absoliučią pergalę. Valdančiajam režimui pergalė – tai išsilaikymas valdžioje, opozicijai – valdžios pakeitimas. Taigi tiek viena, tiek kita pusė, ypač šių pusių elitas, turi savanaudiškų tikslų. Be to, ši kova yra fatališka, nes bet kuriai iš pusių pralaimėjus labai tikėtinas visiškas sunaikinimas (šiuo atveju neaktualu, kokios priemonės sunaikinimui bus naudojamos – teisinės ar tik tariamai teisinės).

Nors opozicija vieną po kito pralaimi mūšius, tačiau netiki pralaimėjusi viso karo. Mūšį laimi tas, kuris kritiniais momentais – per rinkimus, masines akcijas – sugeba sutelkti pasyvių žiūrovų (visuomenės) paramą, t. y. siekiama, kad jie taptų aktyviais ir deklaruotų savo valią – savo pritarimą vienai iš pusių. Skirtumas tik tas, kad viena iš pusių kitai primeta savas žaidimo taisykles. Be to, nors abi pusės apeliuoja į demokratines vertybes, tačiau realiai tik siekiama sukurti jos iliuziją. Tokioje fališkoje kovoje, kur nugalėtojas gali būti tik vienas, ilgalaikėje perspektyvoje tikėtina opozicijos, kuri bent jau deklaruoja išpažįstanti demokratines vertybes, pergalė dėl keleto priežasčių: pirma, geresnės nei demokratinė santvarka dar niekas nesugalvojo; antra, turėtų

⁹ Ottawa M., „Think Again: Nation Building“, *Foreign Policy*, Sept/Oct 2002, www.ebsco.com, 2006-04-19.

¹⁰ Plačiau žr. Talentino, A. K., „The Two Faces of Nation-Building: Developing Functions and Identity“, *Cambridge Review of International Affairs* Vol. 17, No. 3, October 2004, p. 558, www.ebsco.com, 2006-04-21.

veikti sniego gniūžtės efektas, nes antroji demokratizacijos banga nusirito per Rytų Europą (Gruzijos ir Ukrainos pavyzdžiai turėtų būti įkvepiantys); trečia, neatmestina įtaka iš išorės: Baltarusijos, kaip savotiškos demokratinių vertybių, ir Rusijos, didžiosios valstybės, ambicijų susidūrimas.

Tačiau trumpalaikėje ar net vidutinio laikotarpio perspektyvoje valdantis režimas su sovietinio autoritarinio valdymo patirtimi, per penkiolika metų sukurtu ir įtvirtintu tik Baltarusijai būdingu valstybės valdymo modeliu, turi didesnių perspektyvų išlikti: pirma, egzistuoja akivaizdūs pavyzdžiai, kad trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu besivystančiose valstybėse vienokios ar kitokios formos nedemokratiški režimai išlieka (SSSR, Kuba, Šiaurės Korėja, Kinija); antra, visuomenė pripranta prie esamos situacijos, užmirštama arba nežinoma, kad gali būti kitaip; trečia, yra pavyzdžių, kad trumpuoju laikotarpiu nedemokratiniai režimai gali pasiekti ir spartų ekonominį vystymąsi¹¹, taip užsitikrindami visuomenės paramą (Centrinės ir Rytų Europos tarpukario valstybės).

Taigi iš principo artėjant kritiniams visuomenės apsisprendimo momentams Baltarusijoje turėtų būti keliamas ne klausimas, „ar nugalės demokratija?“, bet „kada nugalės demokratija?“, o dar tiksliau būtų klausti, „ar Baltarusijos visuomenė gali apsispręsti už demokratiją?“, „kodėl ji to nepadarė iki šiol“, bei „ar bus pajėgi tai padaryti artimiausiu metu?“.

Būtent į šiuos klausimus atsakius galima siekti pagrindinio darbo tikslo: įrodyti, kad trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu demokratinėmis vertybėmis besivadovaujanti opozicija neturi galimybių laimėti fatališkos dvikovos – patekti į valdžią ir įtvirtinti savo vertybių visuomenėje.

Straipsnyje analizuojamas vienas iš kovos dėl valdžios instrumentų – politinio elito retorika, kuria siekiama užsitikrinti kokios nors visuomenės grupės (verslininkų, pedagogų ir pan.) paramą savo tikslams įgyvendinti, t. y. mobilizuoti visuomenę politinėje kovoje. Darbe mobilizacijos terminas vartojamas turint omenyje kurio nors iš politinio proceso dalyvių siekį paskatinti visos visuomenės ar jos dalies tam tikrą kolektyvinę veiklą.

Kalbėdami apie politinę mobilizaciją Levingeris ir Lytle siūlo derinti instrumentinį ir konstruktyvinį požiūrį į identitetą ir skirtingų grupių savęs apibrėžimą naudojant trinarę schemą, kuri padėtų metodologiškai analizuoti elito naudojamą retoriką¹². Pasak šių autorių, visa naciją mobilizuojanti retorika pasižymi tuo, kad joje visada galima rasti tris elementus:

- Šlovinga praeitis. Tikroji tauta kažkada egzistavo kaip ideali, vieninga ir harmoninga bendruomenė.
- Degradavusi dabartis. Vienybė ir harmonija buvo prarasta dėl kokio kito veikėjo ar skausmingų įvykių. Pagrindinė tokios retorikos dimensija – aiškiai identifikuoti tautos nuosmukio šaltinį.

¹¹ Карбалевич В., „Белорусская модель» по-своему живучая, но обречена на исторический тупик“, *Аналитический бюллетень „БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ“* №. 512, 2004-11-24, www.belapan.com/ru/analit/512-3.html, 2006-04-19.

¹² Levinger M., Lytle P. F., „Myth and mobilization: the triadic structure of nationalist rhetoric“, *Nations and Nationalism* 7 (2), 2001, p. 178.

• Utopinė ateitis. Per kolektyvinį veiksma tauta įveiks nuosmukio priežastis ir atgaus pirminę harmoningą esmę.

Ši schema paranki tuo, kad padeda išvengti retorikos skirstymo į „gerą“ ir „blogą“, leidžia jas vertinti kaip konkuruojančias. Kita vertus, metodologine prasme ši schema padės atskleisti, kaip nauji kultūriniai, politiniai, socialiniai ir net ekonominiai identitetai yra konstruojami visuomenės mobilizacijos procese bei paskatina veikti arba likti pasyviems.

Pirmojoje straipsnio dalyje lyginamos valdančiojo režimo ir opozicijos pastangos kurti istorinius mitus, dėti savotiškus visuomenės sąmoningumo pagrindus, į kuriuos apeliuojant vėliau galima identifikuoti potencialių rėmėjų grupes. Šioje darbo dalyje bus siekiama įvertinti, kaip kiekvienai iš konkuruojančių pusių pavyko tai pasiekti ir koks šio pagrindo išnaudojimo potencialas.

Antroje dalyje pristatoma, kaip kiekviena iš pusių apibrėžia dabartį, kokią įtaką tas apibrėžimas turi visuomenės motyvacijai siekti pokyčių ar jų nesiekti.

Trečiojoje dalyje apibūdinamos valdančiojo režimo ir opozicijos ateities vizijos, taip pat valdančiojo režimo sugebėjimas išlaikyti mobilizuotas grupes ir opozicijos viltys kardinalioms permainoms.

Analizėje remiamasi Baltarusijos rinkimų bei referendumų pavyzdžiais, viešosiomis akcijomis, viešais politinio proceso dalyvių pasisakymais.

Darbe vartojami terminai „valdantysis režimas“ ir „opozicija“ neturi jokių vertybinių implikacijų – taip siekiama atskirti dvi politinio proceso dalyvių grupes, dvi politinio elito grupes. Prie kitų politinio proceso veikėjų priskiriama valstybei priklausanti žiniasklaida, nepriklausoma žiniasklaida, turint omenyje, kad ji nėra susijusi (ideologiškai ar finansiškai) su dabartine Baltarusijos valdžia. Analogiškai bus skiriamos nevyriausybinės organizacijos, pilietinės iniciatyvos.

1. Šlovinga Baltarusijos praeitis

1.1. Ilga, bet neapčiuopiama

Garbingos praeties bei valstybės ar tautos aukso amžiaus mitas buvo itin populiarus atsikuriančiose valstybėse po Sovietų Sąjungos žlugimo. Lietuva savo valstybės ilgaamžiškumą Konstitucijos preambulėje pabrėžė Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (LDK) Statutais. Ukrainoje dominuoja valstybės kilmės iš Kijevo Rusios mitas. Analizuodamas istoriografijos ir tautos, kaip „įsivaizduojamos bendruomenės“, ryšį Graham Smithas daugiausiai dėmesio skiria nacionalinės istoriografijos mitologinei struktūrai, kaip tautinio identiteto pagrindui, mitus suprasdamas kaip naratyvus, kurie nėra nei teisingi, nei

neteisingi¹³. Baltarusijoje dominuoja šlovingos Sovietų Sąjungos ir pražūtingo, bet garbingai laimėto II Pasaulinio karo naratyvas, kuriam atsvarą bando sudaryti LDK istorijos įtvirtinimo, sąlyginės tarpukario nepriklausomybės svarbos akcentavimo ir kultūrinio baltarusių tautos atgimimo naratyvas.

LDK istorijos, kaip Baltarusijos valstybingumo pagrindo, interpretavimas visų pirma yra siejamas su Baltarusijos opozicija, ypač su dešiniuosiomis partijomis – BNF, Jungtine piliečių partija (OGP). Tačiau reikėtų pastebėti, kad be jos neapsieina ir dabartinė Baltarusijos valdžia: ši Baltarusijos valstybingumo istorijos dalis nepamiršta ir šalies prezidento, ir parlamento internetiniuose puslapiuose. Kitas aspektas, kaip bandoma kiekvieną iš istorinių mitų iškiepyti visuomenei per švietimo sistemą, kiek vietos istorijai yra skiriama viešojoje erdvėje.

Galima prisiminti keletą pavyzdžių. Bene geriausiai tvarkomas ir į UNESCO paveldą įtrauktas LDK laikų Radvilų giminės istorinis paminklas Miro pilis. Be to, šios pilies vaizdas pristatomas kaip vienas iš šiuolaikinę Baltarusiją reprezentuojančių paveikslų, o šiandieninė Baltarusija – tai Lukašenkos Baltarusija. Pastebėtina, kad Baltarusijos mokslų akademija (ši institucija yra labai artimai susijusi su Prezidento administracija) pastaraisiais metais aktyviai rengė įvairias mokslines ir mokslo populiarinimo konferencijas LDK istorijos temomis tiek Minske, tiek tokiose istoriškai reikšmingose vietovėse, kaip Naugardukas, Alšėnai. Nors ir ne itin efektyviai, tačiau ir kitose svarbioje Radvilų giminės pilyje Nesvyžiuje vyksta restauracija, valdžia nuolat primena apie savo pasiekimus. Žinoma, jai palankiais momentais valdžia primena, kokia kanceliarijos kalba vartota LDK. Nors buvo pakeistas pagrindinio Minsko prospekto pavadinimas (vietoje Pranciškaus Skorinos jis tapo Nepriklausomybės prospektu), tačiau prie naujosios bibliotekos buvo pastatytas paminklas šiam pirmajam knygos baltarusių kalba leidėjui.

Viešojoje erdvėje dažnai pastebimas Lukašenkos istorinis analfabetizmas, tačiau iš principo valdžia nepalieka opozicijai monopolio į tokią istorijos interpretaciją, pagal kurią LDK yra suprantama kaip šalies valstybingumo pagrindas. Be to, tai savotiškas siekis nenuolti nuo tos visuomenės dalies, kuriai svarbu senoji baltarusių tautos istorija. Remiantis NISEPI duomenimis, ta visuomenės dalis yra ne tokia ir menka. Į klausimą, kas buvo pirmoji baltarusiška valstybė, net 35 % respondentų atsakė, kad LDK, 15 % atsakė, kad tai – Baltarusijos tautinė valstybė, sukurta tarpukaryje, 17 % – Baltarusijos SSR¹⁴.

Vienintelis Baltarusijos valstybingumo istorijos etapas, kuris niekaip nedera su valdančiojo režimo ideologija, yra Baltarusijos tautinės valstybės sukūrimas 1918 m. Kai kurių šalies istorikų teigimu, nors šios valstybės vyriausybė buvo iš dalies marionetinė, tačiau būtent šis faktas užkirto kelią tam,

¹³ Smith G., Law V., Wilson A., Bohr A. and Allworth E., *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: the Politics of National Identity*, Cambridge University Press, 1998, p. 23.

¹⁴ Свирко Ю., „Белорусы разлюбили Россию и объединятся с ней не хотят“, www.charter97.org, 2004-04-23.

kad Baltarusijos apskritys būtų prijungtos tiesiog prie Rusijos SFSR¹⁵. Kitaip tariant, nebūtų buvę 1918 m. Baltarusijos tautinės respublikos, nebūtų ir Baltarusijos SSR, kurią valdantis režimas laiko valstybingumo atskaitos tašku.

Nepanašu, kad opozicija sugeba pasinaudoti vertybiniu LDK istorijos užtaisū. Nepriklausomoje spaudoje retai kada tenka pastebėti opozicinių partijų lyderius apeliuojant į Europos demokratinių vertybių išpažinimo tradicijas Baltarusijoje. Užtenka apžvelgti 2006 m. prezidento rinkimų retoriką, kad įsitikintum, jog opozicijos kandidatai istorijos interpretacijos, kaip vertybinės orientacijos, nedeklaravo. Ji tėra nuspėjama iš pasisakymų kitomis temomis: demokratija jiems alternatyvus valstybės valdymo būdas, tačiau neakcentuojama ji kaip vertybė. Lukašenka kritikuojamas už žmogaus teisių pažeidinėjimą, tačiau asmens teisės ir laisvės Baltarusijos visuomenėje nėra pristatomos kaip būtinas civilizuoto pasaulio atributas. Galiausiai iš deklaruojamo siekio integruotis į Vakarų ir dar dažniau iš akcentuoto Vakarų pagalbos laukimo galima nuspėti opozicijos vertybinę lauką ir tikėtina, kad nei Aleksandro Milinkevičiaus, nei Aleksandro Kozulino šalininkai nėra atsiskę idėjos kurti ilgos ir šlovingos Baltarusijos istorijos mitą. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad nors viešojoje retorikoje nebuvo akcentuojama, tačiau abiejų kandidatų programose figūruoja tokios sąvokos, kaip „nacionalinis atsinaujinimas“ ir „kultūrinis atsinaujinimas“¹⁶. Tai nėra valdančiojo režimo naratyvo dalis. Būtent šis aspektas atitinka pasirinktą visuomenės mobilizuojančios retorikos schemą: LDK baltarusių kultūra klestėjo, visuomenė buvo harmoninga, o dabar dominuoja rusų kalba ir kultūra, todėl situaciją reikėtų keisti.

Kita vertus, kaip taikliai pastebi kai kurie istorikai, kad ir kaip valdantis režimas nemokšišškai ar ribotai interpretuotų šalies istoriją, tačiau nebėra kam su jais diskutuoti. Mažiausiai penkioms kartoms niekas nepasakojo apie istorijos dalį nuo įstatymų kūrėjo L. Sapiegos iki 1918 m. Patriotinė inteligencija, galinti priminti masėms šiuos ryškius istorijos puslapius, paskutiniuosius du amžius patyrė bent keturias totalines „kultūrinės katastrofas“. Tokie autoriai, kaip Bykovas, Korotkevičius, Aleksejevičius, kurie nepasiduoda valdiškam spaudimui, yra nepalankūs, apeliuoja į sąžinę ir opozicijos yra prisimenami krizių laikotarpiais (net BNF nesugebėjo išvengti „revoliucinės situacijos“ mokymo)¹⁷.

Nepriklausomoje Baltarusijoje žinomi tik keli pavyzdžiai, kai istoriniai faktai, demitologizuojantys istoriją, arba istorijos mitai padėjo opozicijai mobilizuoti visuomenę.

¹⁵ Ровдо В., „При нынешней власти общество становится менее белорусским, но все более серым и безликим“, Аналитический бюллетень „БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ“ No. 435, www.belapan.com/ru/analit/435-7.html, 2006-04-19.

¹⁶ Александр КОЗУЛИН: «ЗА страну! ЗА народ! ЗА тебя!», www.kozylin.com/programma, 2007-07-01; «Свобода, Правда, Справедливость: основные положения предвыборной программы Александра Милинкевича», <http://ru.milinkevich.org/about/mymention/prahrama>, 2007-07-01.

¹⁷ Грицанов А., Скуратович К., „Моделируя прошлое“, *Белорусы и рынок* No. 39, 2006-10-09, p. C22. Be to, reikėtų pastebėti, kad Milinkevičius, atsakinėdamas į lenkų žurnalisto klausimus jau gerokai po rinkimų, nepamiršo nė vieno žinomo baltarusių kultūros žmogaus ar visuomenės veikėjo, kurie nebūtų lenkų kilmės. Bykovo, Korotkevičiaus ir Aleksejevo minimųjų sąraše taip pat nebuvo.

1986 m. balandžio 26 d. įvyko avarija Černobylio atominėje elektrinėje. Nors Černobyliis – Ukrainoje, tačiau labiausiai nuo avarijos nukentėjo Baltarusija. Černobylio avarijos padariniai Sovietų valdžios buvo menkinami, nepaisant itin aukšto ir kenksmingo radiacijos lygio, buvo surengtos gegužės 1 d. demonstracijos, kuriose dalyvavo ir vaikai. Tik nepriklausomų tyrinėtojų ir užsienio žiniasklaidos dėka pavyko iškelti į viešumą Černobylio avarijos padarinių mastą; Baltarusijos žmonės labiausiai nusivylė tuo, kad valdžia, kurią jie laikė sava, galėjo taip su savo žmonėmis pasielgti. Pasipiktinimą ir nusivylimą baltarusiai 1987 m. išreiškė eitynėmis Minsko gatvėmis, kuriose dalyvavo tūkstančiai žmonių.

2001 m. „Černobylskij šliach“ (Černobylio kelias) masinėse eitynėse dalyvavo apie 5 tūkst. žmonių. Remiantis tuometine internetine žiniasklaida, daug specialiųjų pajėgų buvo sutraukta į Minską¹⁸. 2002 m. ir 2003 m. tokiam pačiame minėjime dalyvavo apie 3 tūkst., 2004 m. ir 2005 m. – apie 1,5 tūkst. žmonių. 2006 m. „Černobilskij šliach“ vyko praėjus mėnesiui po prezidento rinkimų, visuomenės pasipiktinimas neteisėtais rinkimais ar bent jau suabejojimas jų teisėtumu bent jau teoriškai turėjo paskatinti daug aktyvesnį dalyvavimą šioje akcijoje, tačiau dalyvių skaičius ir 2006 m. neviršijo 3 tūkst. Reikia pastebėti, kad šios akcijos metu Minske buvo beveik tiek pat tvarkos sergėtojų, kiek ir pačių dalyvių. Nuo pat 1996 m. šios akcijos buvo politizuotos – lyg savotiška pasipriešinimo režimui išraiška. Tačiau 2006 m. balandį Nepriklausomas socioekonomikos ir politinių tyrimų institutas (NISEPI) atliko tyrimą, kuriuo buvo siekiama išsiaiškinti, ar Černobylio avarijos padariniai yra vis dar aktualus klausimas Baltarusijos visuomenei. Po 41 % apklaustųjų jaučia susirūpinimą ir baimę dėl Černobylio avarijos padarinių ir tik apie 16 % atsakė, kad „šis klausimas jų ypatingai nejaudina“¹⁹. Daugiau nei 85 % apklaustųjų mano, kad jų ir jų artimųjų sveikata pablogėjo dėl Černobylio avarijos. Tačiau šiuos rezultatus lyginant su respondentų atsakymais į kitus užduotus klausimus (t. y. patitenkinimą esama politine situacija), akivaizdu, kad didžioji dalis esamo režimo priešininkų neigiamai vertina ir priemones, kurių valdžia imasi padariniams likviduoti, taip pat vykdomas įvairias socialines programas. Pavyzdžiui, 68 % apklaustųjų, balsavusių už Lukašenką 2001 m. rinkimuose, patenkinti vykdomomis priemonėmis avarijos padariniams neutralizuoti. Atitinkamai tik 2,8 % Milinkevičiaus rinkėjų yra patenkinti vykdoma „Černobylio politika“.

1988 m. birželio mėn. Baltarusijos žurnale „Literatūra ir menas“ pasirodė archeologo, vėliau tapusio politine figūra, Zenono Pozdniako ir inžinieriaus Evgenijaus Šmyheliovo straipsnis „Kurapatai: mirties kelias“. Straipsnyje buvo pateikta informacija apie masinę kapavietę, rastą prie Minsko esančioje Kurapatų gyvenvietėje. Kapavietėje buvo palaidota apie 250 tūkst. sovietinio režimo priešininkų, NKVD nužudytų 1937–1940 m. Po tyrimo Sovietų valdžia turėjo pripažinti, kad masinėje kapavietėje – NKVD aukos. 1988 m. lapkričio 1 d. Baltarusijos liaudies frontas (BNF) surengė didžiulį mitingą netoli Kurapatų.

¹⁸ Незадолго до окончания акции можно с уверенностью сказать, что Чернобыльский Шлях удался, <http://www.charter97.org/rus/news/2001/04/26/30>, 2006-04-19.

¹⁹ Долгое эхо Чернобыля, <http://www.iiseps.org/4-06-6.html>, 2006-08-08.

Tikslus jame dalyvavusių žmonių skaičius nežinomas, tačiau galima teigti, kad jau tuo metu dalis visuomenės buvo pasiruošusi pripažinti neigiamus Sovietų Sąjungos valdžios aspektus.

Pastaraisiais metais Kurapatų tragedijos minėjimas Baltarusijoje beveik visai nepastebimas. 2002 m. visuomenei buvo priminta apie Kurapatus, nes per juos turėjo eiti Minsko aplinkkelis. Tiesa, tuo metu pasipiktinusiems nevyriausybininkams pavyko sustabdyti kelio darbus, bet ne dėl to, kad visuomenė buvo mobilizuota ir pasipriešino, – greičiau valdžiai nebuvo naudinga sukurti palankią terpę opozicijos argumentams dėl istorijos negerbimo. 2004 m. buvo pastatytas naujas memorialas. 2005–2006 m. spaudoje Kurapatai dažniausiai buvo minimi, kai juos aplankydamo užsienio šalių diplomatiniai misijų atstovai. BNF rengiamuose minėjimuose Kurapatuose dalyvių skaičius neviršija 50–60 žmonių.

1.2. Trumpa, bet skaudi

„Labai didelis mūsų tautos, visų pirma baltarusių, nuopelnas tas, kad mes išgelbėjome žmoniją nuo rudojo maro“²⁰, – teigia Lukašenka. Tai sutrumpintas, bet labai iškalbingas pavyzdys, kaip valdantis Baltarusijos režimas traktuoja savo tautą bei jos istoriją.

Kita vertus, 2002 m. Lukašenka paskatino mokyklinių vadovėlių autorius rengti tokias mokymo priemones, kurios atitiktų „dvasinį – istorinį visuomenės išsivystymo lygį“²¹. Šiuo tikslu buvo parengta Baltarusijos istorijos mokymo koncepcija, kur Baltarusiją tyrinėti siūloma kaip Rytų slavų civilizacijos dalį²². Nors koncepcija taip ir nebuvo priimta, tačiau mokyklose pirmenybė vis dėlto yra skiriama Antrojo pasaulinio karo istorijai. Viena iš moksleiviams siūlomų fakultatyvų pavadinimas taip pat iškalbingas – „Pravoslavų kultūros pagrindai“. 2005 m. netgi buvo išleistas naujas vadovėlis ir įvestas naujas dalykas „Didysis tėvynės karas Antrojo pasaulinio karo kontekste“. Baltarusijos valstybiniame universitete Istorijos fakultete per penkerius metus vos vienas dalykas skirtas LDK istorijai iki Liublino unijos, o kitas – laikotarpiui po jos. Studentai taip pat gali pasirinkti iš trijų specialiųjų kursų, susijusių su LDK istorija. Suprantama, kad šiuo atveju opozicija neturi administracinių resursų diegti savo istorijos interpretacijų, o juo labiau mokymo įstaigose, konkuruodama su valdančiuoju režimu. Kuo baigėsi Baltarusijos Europos humanitarinio universiteto „istorinė laisvamanybė“, lietuviai, priglaudę šią mokymo įstaigą po savo stogu, turėtų puikiai suprasti.

Apskritai valdančiojo režimo požiūris į istoriją ir jos reikšmę, matyt, geriausiai būtų apibendrintas mokyklinio kurso pavadinimu „Baltarusijos

²⁰ *Интервью Александра Лукашенко журналисту программы „Панорама“ Белорусского телевидения Юрию Кизятко*, www.belapan.com/ru/analit/317-1.html, 2006-11-19.

²¹ Позняк К. „История Беларуси трещит по швам“, http://www.naviny.by/rubrics/society/2003/02/04/ic_articles_116_144681/, 2006-11-19.

²² „В Могилеве представлена новая концепция изучения истории Беларуси“, <http://www.belapan.com/ru/news/32818.html>, 2006-11-19.

valstybės ideologijos pagrindai“. Baltarusijos istorija yra tik viena iš priemonių, padedančių valdančiajam režimui mobilizuoti didžiąją visuomenės dalį, t. y. istorija tėra tik valstybinės ideologijos dalis. Lukašenkai vis dėlto pavyko sukurti nors ir eklektišką, tačiau aiškias ribas turintį mitą, kurio branduolys – II Pasaulinio karo ir Baltarusijos SSR istorija, kurioje kad ir nepaneigiami, bet ne pirmo svarbumo papildai – LDK ir Baltarusijos nepriklausomybės gavimas iki Lukašenkos. Esamam režimui pavyko susieti šalies istoriją ir ekonominę jos modernizaciją bei gerovės augimą. Valstybė, kurios istorija prasideda XX a., kuri nuolat buvo kitų valstybių politikos ar nelaimingų atsitikimų auka, kuri turi daug priešininkų viduje ir išorėje, tačiau išlieka nepriklausoma ir stabili. Lyginant su blogiausiais pavyzdžiais, Baltarusija gyvena geriau, o ypač gerai baltarusiai gyveno SSSR laikais, kada ir prasidėjo Baltarusijos valstybės istorija.

Tuo tarpu Baltarusijos opozicija akcentuoja bendradarbiavimą su Vakaraais, jų politika yra retroaktyvi: jokių radikalesnių pasisakymų, bandymų formuoti alternatyvų istorijos mitą, kultūros politikos viziją, bijoma konstatuoti, kad jiems atėjus į valdžią gyvenimas pablogės, tačiau atsiras ateities perspektyvos. Šiuo metu Baltarusijoje gajos nepriklausomybės ir neutraliteto idėjos, todėl ypatingas santykių su Vakaraais akcentavimas yra toks pat pražūtingas, kaip ir bandymai įrodyti, kad Antrajame pasauliniame kare ne baltarusių indėlis buvo lemiamas. Opozicinių partijų, kurios galėtų formuoti alternatyvią viešosios diskusijos dienotvarkę, spektras labai įvairus – nuo konservatorių ir krikščionių demokratų iki komunistų. Todėl tikėtis, kad tokių įvairių politinių pažiūrų politikai bei jiems prijaučiantys intelektualai sutars dėl bendros istorijos interpretacijos, yra sunku. Kita vertus, net ir egzistuojant informacijos monopoliumi, Baltarusijos opozicija diskutuoti istoriniais klausimais vengia dėl politinių interesų – bijodama prarasti dar daugiau rėmėjų arba duoti valdančiajam režimui pretekstą naudoti tokius stereotipus, kaip „fašistai“, „tautos skaldytojai“, „istorijos niekintojai“ ir pan. Todėl LDK istorija yra romantizuojama, o ne diskutuojama apie ją.

Lukašenkai pavyko įtvirtinti savo valstybinės ideologijos supratimą, t. y. nustatyti ir primesti visuomenei mąstymą apie istoriją, kaip apie ekonominės gerovės užsitikrinimo procesą. Baltarusijos SSR yra valstybingumo atskaitos taškas, nes tuo metu baltarusiai, „gavę“ savo respubliką, „tapo iternacionalistiškiausia šalis“ (rusų kalbos visiškas įsitvirtinimas), „buvo pati drašiausia respublika“ (II Pasaulinis karas), „labiausiai išsilavinusi tauta, nes buvo visos SSSR surenkamuoju cechu“, „darbščiausia ir todėl turtingiausia tauta SSSR“²³. Du iš keturių istorinių mitų yra grynai ekonominiai, kurių potekstė pakankamai aiški – atsirasti ir išlikti gali tik tam tikrą pragyvenimo minimumą užtikrinanti valstybė. Piliečių santykis su valdžia yra grindžiamas išimtinai racionalistiniais argumentais.

²³ Подгол В., „Современная история Беларуси в архетипах и символически – функциональных фигурах“ (gengiama spaudai).

2. Čia ir dabar

2.1. Degradavusi dabartis

Baltarusija visiškai iškrinta iš naujų Europos demokratijų konteksto. Visi bandymai pakeisti susidariusią situaciją yra bergždi. Valdantis režimas tik stiprina šalyje savo pozicijas per nuolatinę propagandą, kuriai išnaudojamos visos naujausios technologijos, žiniasklaidos priemonės bei kuriami stereotipai visuomenės baimėms palaikyti. Taigi opozicijos požiūriu Baltarusijos dabartis yra degradavusi – planinė ekonomika, suvaržytos žmogaus teisės, socialinės, ekonominės ir politinės laisvės.

Kaip pavyzdį galima panagrinėti 2006 m. prezidento rinkimų kampanijos retoriką, nukreiptą tiek vidaus, tiek išorės auditorijoms. Opozicijos retorika artėjant kiekvieniems rinkimams ar referendumams Baltarusijoje apibūdinama šešiais žodžiais: „vieninga opozicija, vienas kandidatas, viena programa“. Vien jau vengimas kelti visuomenėje diskusiją istoriniais klausimais ir argumentuotai atsakyti į Lukašenkos kuriamos valstybės ideologijos iššūkius rodo, kad viena opozicijos programa, kuriai būtinas ir vertybinis pagrindas, yra tik iliuzija. Yra tam tikros tik politinės grupės, kurios tarpusavyje sąveikauja, nes su valdžia neturi jokio ryšio, nevyksta joks valdžios ir opozicijos dialogas. Egzistuoja tarsi smėlio dėžė, kurioje su valdančiuoju režimu nesutinkantys tarpusavyje gali žaisti demokratiją. Įvairiausius politinius judėjimus, partijas, nevyriausybinės organizacijas ir net nepriklausomą žiniasklaidą iš principo vienija tik tai, kad jie yra atsidūrę toje vienoje smėlio dėžėje.

Keletas pavyzdžių. 2005 m. spalio 1–2 d. vyko demokratinių jėgų kongresas, kurio pagrindinis tikslas buvo išrinkti vieną kandidatą. Suprantama, kad, kai tarėsi liberalai, socialdemokratai, komunistai, konservatoriai ir krikščionys demokratai, bus išrinktas ne potencialiai labiausiai šiam vaidmeniui tinkantis asmuo, bet kompromisinė figūra. Milinkevičius buvo išrinktas opozicijos lyderiu vos 8 balsų persvara: už jį balsavo 399 delegatai, o už antroje vietoje likusį Lebedką balsavo 391. Nepaisant bandymų sukurti bendrą demokratinių jėgų bloką, rinkimuose dalyvavo du „demokratai“ – tai Milinkevičius ir buvęs Baltarusijos valstybinio universiteto rektorius Kozulinas (pastarasis santykiškai sėkmingai sugebėjo sutelkti tam tikrą dalį visuomenės).

2006 m. kovo 2 d. Laisvės aikštėje Minske vyko nesankcionuotas opozicijos mitingas, žmonių į aikštę neįleido, jie ilgai nežinojo, kur dėtis, po to, lydimi specialiųjų pajėgų ir civiliai apsirengusių KGB pareigūnų, patraukė link Minsko sporto rūmų. Nors jėgos struktūrų darbuotojų buvo tiek pat, kiek ir pačių dalyvių, žmonės buvo psichologiškai bauginami, opozicijos lyderis Milinkevičius pasirodė gerokai pavėlavęs, kandidatas Kozulinas – išvis nepasirodė. Nepriklausomi aktyvistai, valdančio režimo priešininkai pasakoja apie prezidento rinkimų dieną Spalio aikštėje atsiradusį palapinių miestelį: kandidato Milinkevičiaus teko prašyti, kad jis atvyktų į aikštę palaikyti protestuojančių, nors oro sąlygos buvo labai prastos, be to, kasnakt buvo gąsdinama, kad su jais bus susidorota. Pasirodęs Milinkevičius visus ragino skirstytis, nurodydamas datą naujam susirinkimui.

Kovo 25 d. Kupalos skvere įvyko dar vienas nesankcionuotas mitingas, žmonės plaukė iš visų pusių, nors daugelis kelių buvo uždaryti, prisijungdavo net tie, kurie neketino jame dalyvauti. Tačiau kai Milinkevičius baigdamas savo kalbą pasiūlė visiems skirstytis, buvo aišku, kad jis pralaimėjo ir rinkimuose, ir Kozulinui: pastarasis pajuto, kad miniai reikia aktyviai veikiančio vadovo lyderio. Emocinė įtampa buvo milžiniška: suklastoti rinkimai, vos prieš parą išvaikytas palapinių miestelis, daugiau nei 500 žmonių sulaikyti. Kozulinas pakvietė minią eiti ir palaikyti (retorikoje buvo vartojamas žodis „išvaduoti“) sulaikytuosius iš Laikinojo kardomojo izoliatoriaus Okrestino gatvėje. Šiam žygiui pavykus, būtų buvę aišku, kad visa apimanti kontrolė slysta valdančiajam režimui iš rankų. Visuotinė baimės ir nepasitikėjimo sistema laikosi būtent jos dėka. Bet kokia, net ir mažiausia opozicijos pergalė reikštų didžiausią valdžios pralaimėjimą, nes pralaimėjimų iki to laiko apskritai nebuvo.

Paskutinis pavyzdys – apie porinkiminę situaciją. Kozulinas, suprantama, po tokio išsišokimo ir noro būti minios vadu (stambaus masto chuliganizmas) buvo nuteistas kalėti penkerius su puse metų. Vertinant to meto spaudą, negalima būtų sakyti, kad vieninga opozicija buvo nustebusi ir puolusi protestuoti, rengti mitingus ar dalyvauti juose. Panašu, kad svarbiausiu tikslu tapo „būtinybė kitų demokratinių jėgų lyderiams likti laisvėje“. Tiesa, nelabai aišku kam: Anatolijaus Lebedkos ambicijos tapti vienijančiu lyderiu nerealizuotos, Sergejaus Kaliakino partijos išlikimas kybo ant plauko. Vincukas Večiorka turi rūpintis savo partijos jaunimo vadavimu iš gresiančio kalėjimo, Milinkevičius važinėja po Europą kaip geros valios ambasadorius ir pasakoja apie susiklosčiusią padėtį Baltarusijoje. Be to, nors Demokratinių jėgų kongreso idėja buvo sutelkti opoziciją, tačiau porinkiminė situacija rodo ką kita. Tarp kelionių po užsienį Milinkevičius inicijuoja visuotinio judėjimo kūrimą, į kurį visi turėtų jungtis be politinių ambicijų. Suprantama, kad dar vienas politinis judėjimas tikrai nesukurs pasitikėjimo ir taip susiskaldžiusioje opozicijoje, o valdžiai tai bus dar vienas pretekstas pašiepti opoziciją dėl nesugebėjimo susitarti.

Kad ir kokia nevieninga Baltarusijos opozicija būtų, galima išskirti keletą atvejų, kai opozicijos reakcija buvo ir dabar išlieka gana sutelkta. Sutariama, kad rinkimai buvo nelygūs, neteisingi, neskaidrūs. Tačiau, kaip jau minėta, strategijos, ką dėl to reikėtų daryti, be deklaracijų, nebuvo nei iki rinkimų, nei po jų. Palapinių miestelis atsirado beveik netikėtai, jo gal ir nereikėjo, žygis į Okrestiną buvo spontaniškas, jokios, net netiesioginės ar kad ir menkos, iš didžiulio biurokratinio aparato paramos nebuvo. Verslas liko nuošalyje. Paramą nukentėjusiems (sulaikytiems, sumokėjusiems baudas, atleistiems iš darbo ar išvartėjusiems iš studijų) rinkimų laikotarpiu teikė Vakarų fondai per vietines registruotas ir neregistruotas nevyriausybinės organizacijas. Kai kurios Europos šalys pasiūlė Baltarusijos studentams tiek stipendijų savo universitetuose, kad neatsirado tiek pašalintų iš studijų ir apskritai užtektų tikriausiai kiekvienam, kuris bent kelias valandas praleido Spalio aikštėje.

Be to, Baltarusijos opozicija iš principo sutaria, kodėl šalyje demokratijos nėra ir negali būti artimiausiu metu:

Pirma, egzistuojanti teisinė bazė, kuri labai griežtai apibrėžia režimui

neprijaučiančių aktyvistų veiklos ribas. Daug diskusijų sukėlė dar 2005 m. pabaigoje priimti šalies Baudžiamojo kodekso pakeitimai, kuriais remiantis buvo sugriežtintos bausmės už neregistruotą (negavus leidimo) paramą iš užsienio, bet kokius viešus renginius ar mokymus, kuriuose dalyvauja užsieniečiai, įvesta atsakomybė už neteisingos ar melagingos informacijos apie šalį sklaidimą jos viduje ar užsienyje, uždrausta platinti informaciją, kuri nėra pasirašyta. Tačiau nors nepriklausomoje spaudoje tai sukėlė pasipiktinimą, tačiau iš tikrųjų tarp pirmojo šių pataisų svarstymo ir to laiko, kai jas pasirašė prezidentas.

Antra, žiniasklaidos monopolis. Didžiausio šalies dienraščio „Sovetskaja Belarus – Belarus Segodnia“ tiražas siekia 550 tūkst., o visoms valstybinėms žiniasklaidos priemonėms 2006 m. iš šalies biudžeto buvo skirta apie 50 mln. dolerių²⁴. Pasak nepriklausomos Baltarusijos žurnalistų asociacijos, apskritai šalyje liko vos 16 registruotų nepriklausomų laikraščių, rašančių visuomeninėmis ir politinėmis temomis, kurių bendras tiražas nesiekia 250 tūkst. egzempliorių. Be to, dauguma jų nėra įtraukti į prenumeruojamų leidinių sąrašą, todėl praktiškai neturi galimybių užsitikrinti skaitytojų. Dalies jų rekomenduojama nepardavinėti valstybinėse parduotuvėse, spaudos kioskuose ir pan. Kita vertus, tokios darbo sąlygos turėtų būti pažįstamos visoms buvusioms sovietinio bloko valstybėms. „Samizdatas“, pavyzdžiui, Lietuvoje veikė pakankamai sėkmingai. Tačiau, kaip parodė 2006 m., čia toks žinių perdavimo būdas nėra išplėtotas, nėra nei numanomo skaitytojų tinklo, nei potencialaus platintojų sąrašo. ES projektas „Du milijonai“ taip pat buvo visiškai neefektyvus: kelių savaitinių valandų per vokišką radiją „Deutsche Welle“ Baltarusijos tema nepakanka, kad visuomenė būtų informuota. Baltarusijoje seniai veikiančios „Radio svaboda“ auditorija neviršija 5 %, o ir ko tikėtis iš ką tik pradėjusio veikti projekto, be to, suskaldžiusio net ir negausią nepriklausomą žiniasklaidą. RTVi kanalu transliuojama Baltarusijai tik viena laida „Okno v Evropu“ ir tik kartą per savaitę. Aišku, kad šios laidos auditorija pastovi. Kaip mėgsta sakyti Lukašenka, „šią laidą žiūri vienintelis žmogus – tai Lukašenka“²⁵. Tikėtina, kad planuojamos palydovinės televizijos transliacijos iš Lenkijos bus efektyvesnės vien dėl to, kad rengiant laidas dalyvaus ne vokiečiai ir ne rusai, bet patys baltarusiai.

Trečia, jėgos struktūrų – KGB, Vidaus pajėgų, milicijos, specialiųjų būrių – įtraukimas į politinę kovą. Tai buvo būtina siekiant dviejų glaudžiai susijusių tikslų – įbauginti visuomenę, kad ji jaustųsi sekama, be to, jei ne susidoroti, tai bent visiškai kontroliuoti opozicijos veiksmus. Likus vos keletui dienų iki rinkimų Baltarusijos KGB vadas Stepan Sucharenka pranešė, kad šiai institucijai pavyko užkirsti kelią pasikėsinimui į visos visuomenės saugumą. Opozicija siekė destabilizuoti situaciją Baltarusijoje užnuodydama vandenį. Ir tai ketinta padaryti kibire vandens užraugus žiurkę ir vėliau šį raugą supylus į vandens

²⁴ *На какую прессу уходят государственные деньги?*, <http://www.charter97.org/bel/news/2006/05/23/pressa>, 2006-05-23.

²⁵ *Откровенный разговор: Стенограмма пресс-конференции Президента А.Г.Лукашенко для представителей российских региональных СМИ*, „Советская Белоруссия“, №185 (22595), <http://www.sb.by/?date=2006-09-30>, 2006-09-30.

saugyklą²⁶. Opozicijai, žinoma, padeda Vakarų valstybės – ne tik finansuodamos tokio tipo veiklas, bet ir kartu organizuodamos valstybės perversmus. Apie tai taip pat pranešė Sucharenka²⁷. Ši institucija kartu su muitininkais bei pasieniečiais užkirto kelią bandymams įvežti didelį kiekį Rusijoje ar Ukrainoje spausdintos literatūros, trukdė rengti didesnius ar mažesnius nevyriausybinų organizacijų ar pilietinių iniciatyvų susirinkimus prieš ir po rinkimų.

Ketvirtąją priešastį itin taikliai apibūdina nepriklausomas Baltarusijos žurnalistas Piotr Marcevas: „Neįgyvendinama užduotis – sukurti bendrą programą liberalams, nacionaldemokratams, komunistams, socialdemokratams, žmogaus teisių gynėjams ir tiesiog pilietinės visuomenės atstovams – buvo išspręsta labai paprastai: atmestos visos idėjos ir ideologijos, t. y. tai, kuo partijos iš principo ir skiriasi viena nuo kitos, ir palikti tik tikslai – kova su diktatūra, su „nusikalstamu Lukašenkos režimu“, su pačiu Lukašenka asmeniškai <...>. Tikslas „nuversti Lukašenką“ sutapo su programa „nuversti Lukašenką“. Ir daugiau jokia programa rimtai nebebuvo svarstoma net koalicijos viduje“²⁸.

Suprantama, kad idėjų ar ideologijų atsisakymas apskritai panaikino partijų būtinybę dalyvauti rinkimuose, o tai, kad komunistų partijos atstovai agitavo kartu su BNF atstovais, galėjo būti suprasta tik kaip agitacija prieš Lukašenką už bet ką. Tokia bendra programa atsisuko prieš pačią vieningą opoziciją – užkirto kelią pasiūlyti bet kokius pozityvius sprendimus ar naujas idėjas.

2.2. Du viename: ateitis, kuri yra šiandien

Tai, kad opozicija siūlo balsuoti prieš Lukašenką rinkėjams tikriausiai buvo daugmaž aišku, tačiau kodėl jie būtent taip turėtų elgtis – ne. Senelis ir senutė, žiūrėdami vien Baltarusijos televiziją ir tikėdami, kad ir jie vieną dieną gyvens toje klestinčioje šalyje, kurią rodo kasdien per žinias, susidūrė su opozicijos agitatoriais tikrai nesuprastų.

Valdžios požiūriu, degradavusi dabartis jau baigėsi. Ji truko nuo nepriklausomybės gavimo po Sovietų Sąjungos žlugimo iki Lukašenkos atėjimo į valdžią (tos praeities likučiai – dabartinė opozicija), o kitokios ateities jau nebebus, nes dabartiniam šalies prezidentui labai svarbu, kad „niekam, atėjusiam į valdžią po manęs, nekiltų noras pakeisti šalies kurso, valstybė ir toliau eitų tuo pačiu keliu“²⁹. Lukašenkos rinkimų kampanijos kulminacija tapo Visuotinis

²⁶ Baltarusijos nacionalinės televizijos laidoje „Panorama“ 2006-03-16 buvo parodyta Sucharenkos spaudos konferencija ir jos metu demonstruotas reportažas. Apie jį KGB vadovo pareiškime: „Выступление Председателя КГБ в Национальном пресс-центре Республики Беларусь“, <http://www.kgb.by/press/inform/10.html>, 2006-03-16.

²⁷ № 6(226) „КГБ раскрыт план силового захвата власти в Беларуси“, <http://www.kgb.by/press/inform/8.html>, 2006-03-02. Выступление Председателя КГБ в Национальном пресс-центре Республики Беларусь, <http://www.kgb.by/press/inform/10.html>, 2006-03-16.

²⁸ Марцев П., *Как стать оппозицией?*, <http://nmbny.org/pub/0610/16m.html>, 2006-10-16.

²⁹ „Четыре взгляда на будущее страны“, <http://ru.belaruselctions.info/archive/2006/compare/>, 2006-03-13, (Šioje vietoje Lukašenka buvo nutolęs nuo iš anksto parengto teksto, todėl oficialiuose šaltiniuose šios kalbos dalys nėra skelbiamos.)

baltarusių tautos susirinkimas, kuriame dalyvavo 2500 delegatų, nominuotų regionų vykdomosios valdžios, visos šalies darbo kolektyvų bei lojalių nevyriausybinų organizacijų. Valdančiajam režimui tai – vienas iš tiesioginės demokratijos veikimo būdų, nes delegatai turėjo patvirtinti ateinančių penkerių metų planus, t. y. valstybės vystymosi kryptis su konkrečiais uždaviniais visose srityse. Lukašenkos pasisakymas šiame mitinge buvo be poteksčių.

Pirma, valstybės prezidentas supranta, kad kol kas nėra jo verto oponento, be to, iš jo kalbos aišku, kad dėl to opozicijai yra paliekama tam tikra erdvė veikti. Kuriant demokratijos iliuziją opozicija būtina esamo režimo legitimizavimui. Lukašenka prisipažįsta, kad jį kažkas kaltina dėl to, kad opozicija vis dar įleidžiama į televiziją (turint omenyje po du pusvalandžius rinkimų agitacijos laiko nacionaliniame radijuje ir televizijoje bei, tikriausiai, neigiamą informaciją, kuri transliuojama žinių metu). Lukašenkos atsakymas gana tiesmukas: „Brangieji mano, jeigu aš jam uždrausčiau kalbėti televizijoje, jūs nežinotumėte, kad tai debilas“³⁰.

Antra, stabilumas Baltarusijos vadovo retorikoje yra pati didžiausia vertybė, nes „sumaištis kyla ne iš didelio proto. Juk jie (opozicijos atstovai – aut. pastaba) nenori suprasti, kokia menka riba skiria taikų gyvenimą nuo kraujo praliejimo ir bereikšmio žiaurumo, stabilumą – nuo chaoso ir anarchijos“³¹. Stabilumas Baltarusijoje, reikia suprasti, jau yra įgyvendintas ir jokių pokyčių ateityje nebus ir neturi būti.

Trečia, reikia pasiekti, kad gyvenimas kaime būtų toks pat patogus kaip ir mieste, tačiau ši programa jau realizuojama.

Ketvirta, gyvenamo būsto išigijimu visos NVS ir Baltijos šalys jau pralenktos, bereikia įvesti kainų reguliavimą bei užtikrinti, kad visos jaunos šeimos ne ilgiau kaip per trejus metus gautų būstą, o daugiavaikės šeimos – kreditų nuolaidas.

Penkta, sveikatos apsauga yra ir liks nemokama ir prieinama. Visos ligoninės šiuo metu veikia, tačiau jas telieka „pakelti į kokybiškai naują lygmenį“³². Toliau už valstybės pinigų bus statomi sporto centrai.

Šešta, švietimo sistema iš principo nebus keičiama, tiesiog artimiausius penkerius metus bus kreipiama daugiau dėmesio į ikimokyklinį rengimą ir vidurinio išsilavinimo tobulinimą. 2010 m. lėšos skiriamos švietimui sudarys 10 % BVP³³.

Septinta, nors pensijos ir vidutinis atlyginimas Baltarusijoje yra aukščiausias iš visų posovietinių šalių, tačiau jie ir toliau bus keliami. Per penkerius metus jie turėtų padidėti dvigubai, o įskaitant infliaciją žmonių perkamoji galia padidės 1,5 karto.

Galiausiai, be opozicijos, su kuria, žinoma, kovoti viešoje erdvėje

³⁰ „Государство для народа: Доклад Президента Республики Беларусь А.Г.Лукашенко на третьем Всебелорусском народном собрании“, *Советская Беларусь* № 42 (22452), <http://www.sb.by/article.php?articleID=50217,2006-03-02>.

³¹ „Четыре взгляда на будущее страны“ (note 29).

³² *Ten pat.*

³³ „Государство для народа: Доклад Президента Республики Беларусь А.Г.Лукашенко на третьем Всебелорусском народном собрании“, *Советская Беларусь*, № 42 (22452), <http://www.sb.by/article.php?articleID=50217,2006-03-02>.

neriekia ir neverta, Lukašenka turi nuolatinių priešų, tiksliau tariant, kliūčių, kurios dar šiek tiek trukdo gyventi ateityje, – tai biurokratizacija ir korupcija. Suprantama, kad su jomis sistemingai kovojama, bet šios kliūtys dar nėra panaikintos. Lukašenka gana atvirai įvardija ir priemonę, naudojamą valstybės tarnautojų, ypač aukštųjų pareigūnų, lojalumui užsitikrinti, – kadru atnaujinimas, kuris vadinamas biurokratijos profilaktika ir valstybinės sistemos aktyvumo palaikymu³⁴.

Ši Lukašenkos pavyzdinė retorika yra iškalbingas pavyzdys, kaip ir kodėl šio lyderio reitingai jeigu ir nedidėja, tai tikrai nenukrenta žemiau kaip 50 % riba. Šalies vadovas siekia sukurti visuomenėje įspūdį, kad visi tikslai iš principo yra pasiekti – tiek vertybiniai (stabilumas), tiek ekonominiai, socialiniai. Tereikia tik permanentiškai tobulinti priemones, kad šie permanentiniai tikslai būtų permanentiškai įgyvendinami. Galima teigti, kad šitokią kalambūrą įgyvendinantis Lukašenka praktiškai pasiekė savo tikslą. Remiantis nepriklausomomis visuomenės apklausomis, į klausimą, ar Lukašenkos, kaip valstybės prezidento, darbas užtikrinant saugumą yra sėkmingas, 70 % režimo šalininkų atsakė, kad dirbama sėkmingai, ir tik 24,8 % režimo priešininkų mano, kad su šia užduotimi prezidentas nesusidorojo³⁵. Į klausimą, ar tikite, kad Visuotiniame baltarusių tautos suvažiavime išvardyti penkerių metų planai bus įgyvendinti, 63,8 % atsakė tik, kad su žemės ūkiu susiję pažadai bus įgyvendinti, 60,5 % mano, kad bus įgyvendinti planai dėl atlyginimų ir pensijų pakėlimo. Daugiau nei pusė apklaustųjų tiki, kad artimiausiu metu bus sukurtos palankios sąlygos smulkiam ir vidutiniam verslui. Šiek tiek mažiau nei pusė tiki, kad bus užtikrintos sąlygos dirbti ir gerai uždirbti.

Sovietų Sąjungoje buvo tik bandoma kurti šviesų rytojų, o Baltarusijoje tas rytojus jau išaušo. Ir, kaip rodo apklausos, didžioji dalis visuomenės tuo patikėjo³⁶. Tikinčiųjų, kad artimiausiu metu situacija Baltarusijoje pagerės, 2006 m. birželį staiga tapo trečdaliu daugiau (46 %) nei prieš metus (29,7 %)³⁷. Suprantama, kad toks visuomenės nuomonės pasikeitimas susijęs su ypač aktyvia rinkimine valdančiojo režimo retorika, kurios pagrindinė tezė – „gyvenimas

³⁴ *Теп пат.*

³⁵ Тимошевич М., „Лукашенко для большинства электората – прежде всего гарант стабильности“ *Аналитический бюллетень, БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ* No. 598, 2006-08-08, <http://www.belapan.com/ru/analit/598-9.html>, 2006-11-19.

³⁶ Suprantama, kad esamoje situacijoje visuomenės apklausos nėra itin patikimas informacinis šaltinis, nes nepriklausomus tyrimus atliekančių organizacijų veikla yra apribota, balansuoja ties neveikimo riba, tačiau esamus rezultatus galima vertinti kaip atskleidžiančius tendenciją.

³⁷ Table 1. Distribution of answers to the question: „How do you think will socio-economic situation in Belarus change in the near future?“, % Fourth Quarter 2006: October, <http://www.iiseps.org/e10-06-2.html>, 2006-11-19.

Variant of answer	06'04	03'05	06'06	08'06	10'06
Will improve	21.8	29.7	46.0	40.8	42.5
Will not change	46.2	40.8	35.8	36.3	37.7
Will aggravate	21.5	16.8	11.0	12.0	10.7

gerėja“. Tai rodo palyginimas apie materialinės padėties per paskutinius tris mėnesius pagerėjimą. Teigiančių, kad situacija pagerėjo, nuo 2006 m. pradžios nors ir nežymiai, tačiau mažėja (02-06 – 23,5 %; 04-06 – 24,7 %; 06-06 – 23,4 %; 10-06 – 21,0 %) ³⁸.

Baltarusija iš tiesų gali būti traktuojama kaip Europos fenomenas (tikėtina, kad šviesus rytojus yra išaušęs ir Šiaurės Korėjoje, Kuboje bei kai kuriose kitose mažai išsivysčiusiose valstybėse). Baltarusiai tiki, kad jie gyvena stabilioje, klestinčioje valstybėje, kurioje kiekvienas, turintis minimalius poreikius, gali išgyventi. Jie gyvena niekam išorėje nesuvokiamoje valstybėje – Kusturicos „Undergrounde“. Opozicija šiuo atveju atsiduria silpnapročio vaidmenyje: ji prisitaiko prie primetamų žaidimo taisyklių, be to, prisiima jai valdžios skirtą vaidmenį – palaikyti demokratijos iliuziją.

3. Ateitis, kurios niekas nelaukia

Taigi Baltarusijos situacija ganėtinai kurioziška: viena vertus, savo smėlio dėžėje bežaisdama demokratiją opozicija iš principo neturi ką atsakyti prezidentui, atliekančiam visas įmanomas funkcijas valstybėje: nuo idėjos iškėlimo iki jos realizavimo ir nuo įstatymo projekto parlamentui pateikimo iki jo įgyvendinimo kontrolės, nuo sprendimo, kur turi būti įsteigtas viešasis tualetas, iki valstybės reprezentavimo užsienyje. Kita vertus, dabartiniu režimu tiki didžioji dauguma visuomenės, nes režimas palaiko visuomenės nuolatinę mobilizacijos būseną – kovoti už ekonominę gerovę. Opozicija kelia politinius klausimus, valdžia – ekonominius. T. y. demokratinėms visuomenėms būdinga diskusija tarp valdžios ir opozicijos nevyksta. Galima išskirti keletą esminių priežasčių.

Pirma, tai, kad Baltarusijos visuomenėje aktualiausi ekonominiai klausimai, t. y. tiesiog išlikimas, rodo ir elgesio motyvacijos lyginamoji analizė. Ukrainoje net 59,33 % respondentų pagrindiniu elgesio, ekonominės veiklos motyvu laiko sėkmės siekį, Rusijoje – 54,55 %, o Baltarusijoje vos 44,18 %. Tačiau pastarojoje šalyje net 37,91 % gyventojų save motyvuoja siekiu išvengti nesėkmės; tuo tarpu Rusijoje ir Ukrainoje atitinkamai 18,18 % ir 3,33 % ³⁹. Zaiko siūlo tokias asmenybes vadinti *homo economicus* – išskyrus išgyvenimą, jiems niekas nerūpi. Todėl bandymas politiniais argumentais mobilizuoti visuomenės paramą yra pasmerktas žlugti.

Kita vertus, tikslų duomenų apie pragyvenimo lygį Baltarusijoje nėra, galima tik pasiremti kai kuriais kitų šalių arba tarptautinių organizacijų rodikliais. Pagal verslo kūrimo ir plėtojimo galimybes iš 155 valstybių Baltarusija užima 129 vietą ⁴⁰. Infliacija šalyje 2005 m. siekė apie 10,3 % ⁴¹. Pagal Ekonominės laisvės indeksą Baltarusija užima 151 vietą iš 157 valstybių ⁴². Taigi ne politika

³⁸ *Ten pat.*

³⁹ Заико Л., *Белорус как homo economicus – фундамент страны и власти?*, <http://nmbny/pub/0606/09m.html>, 2006-06-09.

⁴⁰ Economy Rankings, <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>, 2006-11-19.

⁴¹ The World Factbook, <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/bo.html>, 2006-11-19.

⁴² Index of Economic Freedom, <http://www.heritage.org/research/features/index/about.cfm>, 2006-11-19.

šioms žmonėms aktualiausia. Galima paminėti dar ir tą faktą, kad valstybės subsidijomis yra palaikoma didžiausių valstybinių įmonių veikla: jeigu pasikeitęs politinėms jėgoms šios sustotų, atsirastų keli šimtai tūkstančių bedarbių. Suprantama, kad tokie žmonės jokių politinių teisių nesiekia.

Gerai Baltarusijos santykiai su Rusija padėjo išlaikyti žemas dujų kainas, taip užtikrinant ne visada europinius standartus atitinkančių baltarusiškų prekių konkurencingumą bei biudžeto pajamas iš rusiškos naftos perpardavimo. Todėl provokarietiški opozicijos argumentai gąsdina ne tik valstybinių įmonių darbuotojus, bet ir verslininkus.

Į klausimą, ar galima tikėtis socialinio nepasitenkinimo Baltarusijoje, atsakyti yra labai sunku, nes žmonės ne dėl gero gyvenimo nesijaučia gyvena blogai, bet dėl to, kad nėra jokių įrodymų apie galimą gyvenimo pagerėjimą esant toms pačioms sąlygoms⁴³. Todėl tik iš dalies teisūs yra tie, kurie mano, kad „baltarusiškasis modelis“ išlieka dėl naftos kainų pasaulinėje rinkoje. Kaip bepasikeistų naftos kainos, valdantis režimas bus laimėtojo pozicijoje, nes jų retorikoje valstybės tikslas – išlikimas. Eiliniam baltarusiui tai taip pat yra svarbiausias tikslas. Į klausimą apie tai, ar dabartinės pajamos leidžia normaliai maitintis, pirkti drabužius ir avalynę bei kokius nors didelius pirkinius, beveik pusė respondentų atsakė, kad visiškai pakanka jų gaunamų pajamų normaliai maitintis, 25,3 % visiškai pakanka pajamų, kad galėtų įsigyti drabužių ir avalynės, ir tik 3,2 % apklaustųjų visiškai pakanka pajamų dideliems pirkiniams įsigyti (baldams, automobiliams, butams)⁴⁴. Todėl išlikimas rinkoje, pasaulio politikoje ar bet kur kitur yra pagrindinis dabartinio režimo visuomenės mobilizavimo kožiris, nes jeigu valstybės išlieka, tai išsilaikys ir jos nariai. Prieš šį argumentą pamąstymai apie būtinas, tačiau neskubias ir kuo mažiau skausmingas reformas, kad išliktų „darbo vietos“, „geri santykiai su Rusija“, „stabilumas“, „taika“ ir t. t., tėra tik valdžios argumentų atkartojimas.

Žmonės yra pripratinti prie esamos valdžios, kuri savo ideologijoje yra atsisakiusi bet kokios tautinės-istorinės identifikacijos ekonominiais ir socialiniais aspektais. Tie baltarusiai, kurie leidžia išlikti „undergroundui“, save identifikuoja kaip tam tikros socialinės – ekonominės sistemos narius: mes tie, kurie gyvena geriau (ekonomika ir socialinė sistemos stabilios, kainos santykiškai neaukštos, vidutinis atlyginimas ir pensijos didelės) nei kaimynai; rusai tie, kurie nesilaiko susitarimų, nustato aukštas kainas, todėl gali sugriauti „undergroundo“ stabilumą; Vakarai yra tai, kur dominuoja nestabilumas, aukštos kainos ir siekis „užvaldyti“ Baltarusiją. Be to, dėl informacijos monopolio dauguma nežino, kad gali būti kitaip, o jeigu ir žino, negali to pripažinti, nes teks pripažinti ir tai, kad 11 metų buvo mulkinami.

2005 m. po Baltarusijos prezidento metinės kalbos buvo užduotas klausimas apie Lukašenkos teigini, kad šalis yra pasirinkusi teisingą kryptį ir jos nekeis: 21,3 % visiškai tam pritaria, 27,1 % teiginiui labiau pritaria, nei nepritaria, tik 15,1 % visiškai nepritaria, dar 22,9 % linkę tam nepritarti. Skirtumas tarp

⁴³ Лихутина С., Полесский Я., *Белорусизация Беларуси*, <http://nmnby.org/pub/051104/infocus.html>, 2004-11-05.

⁴⁴ Analytics by the Fourth Quarter 2005, December, <http://www.iiseeps.org/e12-05-04.html>, 2006-11-19.

linkusių pritarti ir atmesti šį teiginį didesnis nei 10 %⁴⁵. Vos 22 % respondentų yra linkę keisti ekonominę situaciją šalyje, tuo tarpu politinę keisti pasiruošę pusė iš jų⁴⁶. Kita vertus, baltarusiai netikėjo, kad valdžios pasikeitimas ar alternatyvaus Lukašenkai kandidato išrinkimas galėtų kaip nors pakeisti situaciją. Į visus su tuo susijusius klausimus – santykiai su Rusija, demokratijos laisvė, galimybės dirbti, perspektyvos jaunimui, šeimos gerovė – dauguma apklaustųjų atsakė, kad niekas nepasikeistų arba situacija tik pablogėtų⁴⁷.

Be to, priemonės, kurios yra paliktos opozicijos veiklai, neveiksmingos. Baltarusijoje nėra valdančiosios partijos. Valdančiajam režimui lojalios partijos yra tik nominalios, nes iš principo rinkimuose dalyvauja ne partijos, o režimui lojalūs asmenys. Kita vertus, būtent opoziciją partija paliko neva kaip instrumentą visuomenei mobilizuoti. Nors įvairios aktyvios nevyriausybinės organizacijos yra nuolat likviduojamos, opozicinės partijos yra perregistruojamos. Esant neatsinaujinančioms partinėms struktūroms bei iširusiam jų regioniniam tinklui, tokios opozicinės partijos režimui nekelia politinės grėsmės, kita vertus, jų egzistavimas yra savotiškas įrodymas, kad demokratija Baltarusijoje egzistuoja.

Todėl opozicija – amžina, nesikeičianti, kaip ir pats „undergroundas“. Tiek valstybiniai, tiek nepriklausomi tyrimai rodo, kad opozicijos rėmėjų ne daugiau nei 25–35 %, tačiau panašu, kad opozicija nenori ir negali tuo patikėti, nes nebando mobilizuoti naujų grupių: nesiuo alternatyvų pensininkams, valstybinių įmonių darbininkams ar biurokratijai. Kaip pastebi kai kurie Rytų Europos specialistai, situacija Baltarusijoje ir Ukrainoje prieš prezidento rinkimus atitinkamai 2006 m. ir 2005 m. buvo skirtinga, nes biurokratinio Baltarusijos aparato nepavyko suskaldyti ir užsitikrinti bent dalies jo paramos ar bent karinių pajėgų ir kitų jėgos struktūrų neutralumo⁴⁸. Verslininkams leidžiama veikti tiek, kiek jie nesikiša į politiką (dalis dingusių be žinios žmonių buvo žinomi verslininkai, politinių ambicijų turėjęs Skrebecas atsidūrė kalėjime dėl savo verslo). Baltarusijos opozicija nesugebėjo rasti režimo silpnųjų vietų.

Tuo tarpu valdantysis režimas gana sėkmingai stiprėjo, ėmė taikyti naujus mechanizmus atsikratyti potencialiai pavojingoms visuomenės grupėms, tokioms, kurių ideologija yra visuomenei žinoma, suprantama ir galėtų pasirodyti patraukli, pavyzdžiui, Baltarusijos komunistų partija, Baltarusijos vaikų ir jaunimo organizacijų tarybos (RADA), Baltarusijos rašytojų sąjunga. Visais šiais atvejais buvo įkurti valdžiai lojalūs šių organizacijų dublikatai net panašiais ar identiškais pavadinimais, užtikrinant, kad bent keletas žmonių pereis iš senosios partijos į naująją ir štai jums demokratija: nepatenkinti išėjo, sukūrė naują partiją, o senoji partija nebepajėgia vykdyti savo veiklos ir laipsniškai nunyksta, o radus teisinių priekabių, jos veikla sustabdoma ar uždraudžiama. Jaunimas buvo priverstas pereiti į komjaunimo pagrindu atkurtą organizaciją Baltarusijos

⁴⁵ Analytics by the Second Quarter 2005, May, <http://www.iiseps.org/e5-05-4.html>, 2006-11-19.

⁴⁶ Analytics by the Second Quarter 2005, April, <http://www.iiseps.org/e4-05-1.html>, 2006-11-19.

⁴⁷ Analytics by the Second Quarter 2005, May, <http://www.iiseps.org/e5-05-4.html>, 2006-11-19.

⁴⁸ Simon G., „An Orange-Tinged Revolution: The Ukrainian Path to Democracy“, *Russian Politics and Law* vol. 44, no. 2, March–April 2006, p. 12 (5–27).

respublikinė jaunimo sąjunga (BRSM). Valstybinei rašytojų sąjungai vadovauja Čerginesas, Baltarusijos Parlamento Užsienio ir saugumo reikalų komiteto primininkas. Taip siekiama dar labiau įtvirtinti demokratijos iliuziją.

Visuomenėje šis miklių rankų žaidimas nesulaukė atsako, nes SSSR daugiau nei penkiasdešimt metų nesiformavo pilietinė visuomenė su savo kritine viešąja nuomone, nesiformuoja ji ir sugriuvus imperijai. Tokia visuomenė yra pripratusi patikėti ir pritarti⁴⁹. Tokioje visuomenėje labai svarbus tampa lyderio vaidmuo. Netikima įvairiausiais tarpininkais – partijomis, nevyriausybinėmis organizacijomis, valdžios institucijomis, net religinės institucijos nėra tokios svarbios. Pasitikėjimas yra ypač personalizuotas, t. y. Baltarusijoje pasitikima ne prezidento institucija, bet pačiu Lukašenka. Opozicija kol kas visuomenei nepasiūlė tinkamos alternatyvos – asmens, pasižyminčio bent panašiomis charizmatinėmis savybėmis.

Reikia akcentuoti visuomenėje egzistuojančią pokyčių baimę. Per monopolizuotos televizijos kanalus matomas opozicijos likimas, kasdienis spaudimas švietimo ir darbo įstaigose, ideologinių darbuotojų, atsakingų už įvairių visuomenės grupių lojalumo valdžiai užtikrinimą, korpuso išplėtimas iki 25 tūkst. Karių, – visa tai sukuria baimės ir nepasitikėjimo atmosferą. Tai sąlygoja visuomenės siekį atsiriti nuo bet kokio viešo dialogo ar juo labiau viešo veiksmo. Lakoniškai situacija apibūdinama posakiu „kali nebyla voiny“ (liet. kad tik nebūtų karo). Pastarojo laikotarpio visuomenės apklausos rodo, kad labiausiai baltarusiai baiminasi dėl to, kad gali kilti kainos (60,1 % 2006 m. birželį, lyginant su 73,2 % 2004 m. birželį), dėl nepaaiškinamų priežasčių net 18 % apklaustųjų baiminasi grėsmių iš Vakarų (2004 m. birželį šis skaičius siekė vos 7,7 %)⁵⁰.

Atkreiptinas dėmesys į Baltarusijos identifikaciją iš išorės: tai, kaip kitos valstybės apibrėžia Baltarusiją, skatina ją pasitraukti į dar gilesnį „undergroundą“. ES ir JAV politika yra vienareikšmė: remiama opozicija, kovojanti prieš nedemokratinį režimą. Suprantama, kad kiekviena valdžia siekia išlikti, todėl nenuostabu, kad sąjungininkų ieškoma Rytuose. Strateginės partnerystės su Rusija kulminacija – Sąjunginės valstybės konstitucinio akto pasirašymas – taip ir neatėjo, o 2004 m. gruodžio mėn. dujų kainų konfliktas, taip pat iš karto po rinkimų prasidėjęs nebylus dujų ir naftos kainų karas, kai kurių rusiškų prekių tranzito apmokestinimas Baltarusijoje, baltarusiškų prekių nepirkimas už valstybinius pinigus Rusijoje byloja apie šių dviejų valstybių ir verslo interesų susidūrimą. Ilgą laiką aktyviai paradiplomatinius santykius su Rusijos regionais palaikęs ir juose lankęs Lukašenka yra priverstas ieškoti naujų partnerių, būtinų ekonomikos išgyvenimui, – tai Venesuela, Tadžikistanas, Kuba, vadinamoji Neprisijungusiųjų valstybių grupė. Reikia pigių energetinių išteklių ir pajamų iš nelegalios prekybos ginklais (kas, be abejo, beveik neįrodoma)⁵¹.

⁴⁹ Николок С., *Мобильность мнений и социальная мобилизация*, <http://nmnby.org/pub/280205/mobility.html>, 2005-03-03.

⁵⁰ Analytics by the Second Quarter 2006: June II, <http://www.iiseps.org/e6-061-3.html>, 2006-11-19.

⁵¹ Douglas M., „Choke off Belarus's deadly arms trade“, *International Herald Tribune*, <http://www.iht.com/articles/2006/10/09/opinion/eddouglas.php>, 2006-10-09.

Jeigu tarptautinės politikos veikėjų požiūris į Baltarusiją nesikeis, o Putinas, spaudžiamas „Gazpromo“, vis dėlto pakels dujų ir naftos kainas, šiai šaliai gresia visiška saviizoliacija. Jau dabar Baltarusijos politika yra „gynybinė“: ji vykdoma kaip savotiškas pasipriešinimas bet kokiems Rytų ar Vakarų žingsniams. Panašu, kad valdantis režimas nepasileis galimybės adaptuotis prie staiga pasikeisti galinčių realijų (šiuo aspektu ji nepanaši net į Kiniją)⁵². Nepripažįstamas režimas ir naujaisiu priešu tapusi Rusija tik paskatins visuomenės dar aktyvesnę pasitraukimą į „undergroundą“, nes turėdamas informacijos monopolį Lukašenka bus tas vienintelis Marko, kuris „žino, kas dedasi viršuje“, ir sugebės sukurti nuolat kariaujamo karo iliuziją, priartins Baltarusiją prie tos situacijos, kuri politologų yra vadinama *albanizacija*, arba *saviizoliacija*. Vidutinio laikotarpio perspektyvoje ir toliau išliekant vientisam valdančiam režimui esamoje ideologinėje terpėje užaugs visa karta, ji visada turės sentimentų į tą laiką sugrįžti, kaip atsitiko po SSSR žlugimo. Specialiosios paskirties institucijos ir toliau išliks galinga jėga, pasiryžusi kovoti net kovai pasibaigus.

Išvados

Mobilizacija – karinis bei strateginis terminas, kuris politologų ir politikų pasitelkiamas rengiantis politinei kovai. Apie visuomenės mobilizaciją prabylama, kai elitas siekia užsitikrinti kurios nors visuomenės grupės paramą savo tikslams įgyvendinti. Pagrindinis visuomenės mobilizacijos įrankis – politinių elitų retorika. Naudodamasis retorika politinis elitas Baltarusijoje siekia politinės galios. Nors tiek valdantis režimas, tiek opozicija siekia pabrėžti šios kovos vertybinį aspektą, tačiau retoriniu lygmeniu teigiamos vertybės iš principo nesiskiria. Kol kas žaidžiama į vienus vartus: valdantis režimas deklaruoja esąs demokratiškas, todėl palieka tam tikrą erdvę opozicijos veikimui, kuri šią iliuzinę demokratiją legitimuoja.

Valdančiam režimui, viena vertus, pavyko primesti visuomenei savus istorinius mitus, kurių šaknys – II Pasaulinis karas ir SSSR laikų Baltarusijos industrializacija. Kita vertus, tam tikra tolerancija LDK istorijos mitams, pragmatiškai juos išnaudojant valstybės reprezentacijai, užtikrino, kad opozicija neturi ilgos ir šlovingos istorijos monopolio, kuris padėtų nubrėžti aiškią ribą tarp „valdžios“ ir „opozicijos“.

Dėl valdžiai priklausančio jėgos ir žiniasklaidos monopolio, visuomenei yra primesta mąstymo struktūra, kuri remiasi minimalių poreikių tenkinimo principu. Lukašenkos retorika ir jo sukurta ideologijos sklaidos sistema užtikrina, kad visuomenės interesai ir poreikiai yra minimalizuoti iki biologinių poreikių tenkinimo. Socialiniai poreikiai yra apriboti dalyvavimu „darbo kolektyvuose“, sporto ir sveikatingumo akcijose. Efektyvių tradicinių valdžios

⁵² Карбалеви́ч В., „Белорусская модель: по-своему живучая, но обречена на исторический тупик“, Аналитический бюллетень *БЕЛОРУССКАЯ НЕДЕЛЯ* Но. 512, www.belapan.com/ru/analit/512-3.html, 2004-11-24.

ir visuomenės tarpininkų – politinių partijų, nevyriausybinių organizacijų, nepriklausomų profesinių sąjungų – nebuvimas ypač susiaurina viešųjų diskusijų ir viešo veikimo ribas, o svarbiausia – tai užkerta kelią aukštesniems – socialiniams ir politiniams interesams susiformuoti. Tyrimai rodo, kad baltarusiai daug mažiau nei kaimyninėje Ukrainoje ar Rusijoje pasitiki savo jėgomis, mažiau linkę imtis asmeninės iniciatyvos.

Taip yra todėl, kad tokioje visuomenėje, kurioje minimalūs poreikiai patenkinti (visi turi darbą, nors ir menkai apmokamą, egzistuoja girgždanti, tačiau nemokama sveikatos apsaugos sistema, laiku mokamos pensijos ir kitos socialinės pašalpos), susidaro išpūdis apie visų tikslų pasiekimą. Neigiami palyginimai („kaimynams dar blogiau“) valdančiam Baltarusijos režimui padeda žengti toliau nei sovietinė sistema: Lukašenkai pavyko tautiečius įtikinti, kad šviesus rytojus į šalį jau atėjo. Nebereikia nieko keisti, nes pokyčiai – tai chaosas ir nežinomybė. Tereikia esamą situaciją tik šiek tiek patobulinti, o jeigu prezidentui niekas netrukdytų – dabartis taps tobula.

Taigi politinės diskusijos iš principo viešoje erdvėje nevyksta, prezidento ir visos valdžios veikla pasiroboja komunalinio ūkio lygio sprendimų priėmimu, išgyvenimo užtikrinimu. Kadangi opozicija neturi priemonių, kaip spręsti komunalinius klausimus, tai politinės, demokratinėmis vertybėmis grįstos kovos dėl valdžios Baltarusijoje tikėtis artimiausiu metu neverta. Visuomenėje nėra žinių, kad gali būti kitaip, kad galima norėti gyventi ne tik geriau už kaimynus, bet ir už gerai gyvenančius tolimus Vakarus.

Jeigu jau amžinai ta pati ir valdančiam režimui patogi opozicija nusprendė dėlto siekti savo tikslų, kovoti fatališkoje vertybių ir politinių ambicijų kovoje, ji turėtų būti pasiruošusi apeliuoti ne į savo, bet į Lukašenkos rėmėjus. Žaidžianti pagal primestas žaidimo taisykles opozicija turėtų kelti ne tik politinius, kultūrinius ar istorinius klausimus, bet diskutuoti su valdžia, kur ir kodėl turėtų būti pastatytas naujas viešasis tualetas.

Išeitis – konkrečiais pavyzdžiais demitologizuoti dabartį, dėti pastangas be Vakarų ar Rytų pagalbos informuojant visuomenę ir, svarbiausia, tai daryti visuomeniniais pagrindais, nes kitu atveju nuolat bus kaltinama atstovavimu kieno nors interesams.

Sugriauti baimės atmosferą galima tik nutolinant ateitį - sukuriant ir skleidžiant pozityvias šalies plėtros programas, balansuojant tarp realių pažadų ir populizmo.

Kaip parodė pastarasis dešimtmetis, Baltarusijos opozicija nėra pajėgi peržengti per savo politines ambicijas ir susitarti. Todėl galimos dvi išeitys. Pirma optimistinė: kova dėl politinės galios nebus laimėta nei per kitus, nei per dar kitus rinkimus, kol ji nebus personalizuota, neatsiras nei valdžiai, nei opozicijai tiesiogiai neatstovaujantis asmuo, turintis aiškių lyderio savybių, kuriam, beje nebūtų svetimos demokratinės vertybės. Šiam tikslui kažkada Baltijos valstybėse buvo pasirinkti išeivijos atstovai, jie buvo išrinkti į aukščiausius postus. Baltarusijoje šis variantas nėra svarstomas kaip priimtinas. Ukrainoje demokratijos atstovams pavyko suskaldyti tuo metu valdančią elitą. Be to, opozicijos lyderiu tapo asmuo, kuris visai neseniai buvo valdančio režimo dalis. Visais atvejais neišvengiamas buvo ir spaudimas iš išorės, kurio efektyvumą

skatinti taip pat turi pati opozicija. Sudėjus šios tris veiksnius – personalizaciją, užsienio lobizmą ir valdančio elito skaldymą – galimas jei jau ne staigus pasikeitimas, tai bent prielaidos į tą pasikeitimą. Antra išėitis pesimistinė: opozicijai belieka laukti, kol Baltarusijos ekonominis stebuklas žlugs.

Optimistinis scenarijus leistų tikėti, kad atsiras kritinė masė bepročių, kurie išves baltarusius iš kusturiško „undergroundo“ ir visiems sudarys sąlygas prisitaikyti prie naujų aplinkybių bent jau ilguoju laikotarpiu. Tačiau pesimistinis scenarijus negarantuoja, kad „undergroundas“ išnyks, kad bus panaikintos priežastys, užtikrinančios esamos sistemos stabilumą. Gali atsitikti taip, kaip ir paskutinėje Kusturicos filmo serijoje: vieni nesugebės prisitaikyti prie naujų aplinkybių, o dauguma – nuspręs grįžti atgal.